

1.01
Prejeto 12. 5. 2013

UDK: 341.322.5:341.324 (497.4)«1941/1945»

Damijan Guštin*

»Pobija se premalo«: vloga represije v uvajanju in vzdrževanju »novega reda« na Slovenskem 1941–1945

IZVLEČEK

Represija okupacijskih oblasti, uperjena proti slovenskemu prebivalstvu, je bila vgrajena že v sama izhodišča okupacijske politike, zlasti nemške, saj so z njo okupacijske oblasti nameravale prisiliti prebivalstvo k raznaroditvi in lojalnosti okupatorskim državam. Represija v še bolj grobih in ostrejših oblikah je bila tudi temeljna metoda v protiuporniškem delovanju vseh treh okupatorjev. Uporabljali so podobne represivne metode (množično zapiranje, interniranje, nasilje nad prebivalstvom med očiščevalnimi operacijami, usmrtilive pripadnikov odporniškega gibanja brez sodnih postopkov, uporaba izrednih in naglih sodnih postopanj), ki niso prizadevale le sodelujočih v odporniškem gibanju, pač pa so imele mnoge poteze vsesplošnega kaznovanja slovenskega prebivalstva. Razsežnosti in učinki represije so se še povečali z vključevanjem dela prebivalstva v boj proti odporniškemu gibanju.

Ključne besede: Slovenija, 2. svetovna vojna, Nemčija, Italija, okupacija, okupacijski sistemi, nasilje, represija, odporniško gibanje, protiuporniško delovanje, državljanska vojna

ABSTRACT

»THERE'S NOT ENOUGH KILLING«: THE ROLE OF REPRESSION IN INTRODUCING AND MAINTAINING THE »NEW ORDER« DURING THE OCCUPATION OF SLOVENIA 1941-1945

The repression of the occupation authorities, aimed against the Slovenian population, was built into the very foundations of the occupation policy, especially German, since its goal was to ensure denationalisation and force population's loyalty to the occupying states. An even rougher and more severe form of repression was also used as the basic method in the anti-resistance activities of all three occupiers. Similar forms of repression (mass imprisonment, internment, violence against the population during cleansing operations, executions of resistance members without judicial proceedings, use of extreme and swift judicial proceedings) did not only affect those who took part in the resistance movement: they had many characteristics of an all-out punishment of the Slovenian

* Dr., docent, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI – 1000 Ljubljana; e-naslov: gustin@inz.si

population. The dimensions and effects of repression intensified by involving a part of the population in the fight against the resistance movement.

Keywords: Slovenia, World War II, Germany, Italy occupation, occupation regimes, violence, repression, resistance movement, anti-resistance activities, civil war

Uvod

Zjutraj 6. aprila 1941 se je večini Slovencev, državljanov Kraljevine Jugoslavije, izteklo obdobje, ko so z mešanico strahu in negotovosti ugibali, ali se bo že razplamteli vojni požar v Evropi razširil tudi na njihovo državo, in hkrati upali, da jim bo z njim prizaneseno. Z veliko hitrostjo, ki je šokirala, je slovensko prebivalstvo – njegova večina v jugoslovanskem državnem okviru, ostali so bili kot brezpravne manjšine že v sestavi treh držav okupantk – postalo plen zavojevalcev. V dveh tednih so se znašli okupirani in hkrati razdeljeni med dve napadalki, manjša dela pa je poglavitni odločevalec, Nemčija, prepustil Madžarski in mesec pozneje novonastali Neodvisni državi Hrvaški. Obe napadalki sta bili tudi glavni nosilki »novega reda«¹ v Evropi, ki sta ga v skladu s predvojnimi nastavki vzpostavljali na vedno novih območjih, tako kot sta uspevali premagati in okupirati eno za drugo evropske države; nekatere z vojno, druge tako, da so jih s pritiskom uvrstile v svoj tabor, v trojni pakt.

Glede evropskega jugovzhoda, katerega del je bila tudi Kraljevina Jugoslavija, je veljalo do napada, da bo v nemškem vplivnem območju satelitskih držav. Že za to, da sta Nemčija in Italija Kraljevino Jugoslavijo pripravili k pridružitvi trojnemu paktu, je bil potreben močan diplomatski pritisk, ki pa ni bil dolgo uspešen. Takoj po vojaškem udaru 27. marca 1941 se je nemško vodstvo odločilo za vojaški napad na državo in za njeno uničenje.²

¹ Novi red je sinonim in hkrati tudi zbirni pojem za načrte za novo ureditev Evrope (in sveta), kot so si ga zamišljale tri poglavitne zaveznice, povezane v Trojnem in Antikominternem paktu: Nemčija, Italija in Japonska. Pojem vsebuje dimenzijo mednarodne ureditve, v kateri bi prevladovala v Evropi Nemčija, v Mediteranu Italija, hkrati pa vsebuje tudi notranjo dimenzijo, torej totalitarno ali tej podobno družbeno ureditev. Prim. Karl Richard Ganzer: *Das Reich als Europäische Ordnungsmacht*. V: *Europäische Geschichte : Quellen und Materialien*. München 1994, str. 383–385; Birgit Kletzin: *Europa aus Rasse und Raum. Die nationalsozialistische Idee der Neuen Ordnung (Region, Nation, Europa)*. Münster 2000; Peter Krüger: *Hitlers Europapolitik*. V: *Der Nationalsozialismus. Studien zur Ideologie und Herrschaft*. Frankfurt 1993; Mark Mazower: *Hitlers Imperium. Europa unter der Herrschaft des Nationalsozialismus*. München 2009.

² Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, I, knj. 2. Beograd 1954, dok. 1, str. 465–468; Slovenska novejša zgodovina : od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992. Ljubljana 2005 (dalje Slovenska novejša zgodovina), str. 412–414, 579.

Okupacija

Vojaški napad sil Osi na svojo nezanesljivo članico Kraljevino Jugoslavijo se je začel z bombardiranjem Beograda in s prodorom na hitro zbranih sil iz dveh glavnih operativnih smeri. S severa proti Zagrebu in z vzhoda proti Beogradu in Skopju so nemške sile, ki so sestavljale hrbtenico napadajočih, v desetih dneh prisilile šibkejšo in še ne povsem mobilizirano jugoslovansko vojsko v priznanje poraza in kapitulacijo. Suveren in večina vlade sta se umaknili iz države. S podporo napadalk je bila že 10. aprila razglašena v Zagrebu Neodvisna država Hrvaška (NDH), ki so jo nemške sile takoj priznale. Za slovenski del države je to pomenilo tudi fizično ločitev od vzhoda države in spodbudo za iskanje zasilne lastne rešitve, ki pa je bila ob načrtih okupantk povsem neuresničljiva.³

Usodo premagane Kraljevine Jugoslavije je narekovala nemška država. 12. aprila je nemško državno vodstvo z izhodiščem, da Jugoslavije v versajski obliki v novi evropski ureditvi ne bo več, razdelilo ozemlje premagane države tako, da so deleže dobile tudi Italija, Bolgarija in Madžarska, v osrednjem delu premagane države pa so osnovali Neodvisno državo Hrvaško.⁴ Slovensko etnično območje v državi, ki je skoraj sovpadalo z Dravsko banovino, so si razdelile Nemčija, Italija in Madžarska, drobec je bil dodeljen tudi Neodvisni državi Hrvaški. Taka delitev območij je pomenila nasilno razkosanje slovenskega etničnega območja, saj so meje med razdeljenimi območji potekale po njegovi sredini. *Novi red*, ki so ga prinesle puške okupatorjev, je sicer mednarodno temeljil na pravici okupanta do uvedbe svoje oblasti na okupiranem območju in naj bi bil po svoji definiciji začasen. Toda vse tri okupantke so imele načrte, ki so presegali zgolj upravljanje okupiranih območij. Vse tri so se namenile območja, na katerih so vzpostavile okupacijsko oblast, enostransko vključiti v lastne države z aneksijami – ne glede na mednarodnopravno spornost takšnega dejanja.⁵ Toda mednarodno pravo je bilo eno od manj – ali sploh ne – upoštevanih dejavnikov držav okupantk – tudi glede slovenskega ozemlja.

Nasilje – v dopustni in mednarodnopravno vsaj deloma urejeni obliki vojne – je bilo torej tisti dejavnik, ki je omogočil Nemčiji in Italiji (in tudi Madžarski ter NDH) vključitev še preostalega slovenskega ozemlja in ljudi v evropski novi red. Manjšini v Italiji in Nemčiji sta namreč že živeli v okvirih tega novega reda. V vojni proti Kraljevini Jugoslaviji sicer napadalcem na slovenskem etničnem območju vojaških operacij ni bilo treba stopnjevati nasilja ne v oblikah ne v razsežnostih, saj so se vojaške operacije s slovenskega ozemlja v nekaj dneh prenesle na jugovzhod.⁶ Prebivalstvo se prodirajočim okupacijskim vojskam ni upiralo, prav tako se niso upirale enote Jugoslovanske vojske, ki so še bile na Slovenskem. Pozivi okupacijskih oblasti k

³ Prim. Bojan Godeša: Čas odločitev : katoliški tabor in začetek okupacije. Ljubljana 2011, str. 189-218; Tone Ferenc: Položaj slovenskega naroda ob okupaciji. V: Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno, 1. Razkosanje in aneksionizem. Ljubljana 2006, str. 181-189.

⁴ Hrvoje Matković: Povijest Nezavisne države Hrvatske : kratak pregled. Zagreb 1994.

⁵ Slovenska novejša zgodovina, str. 581-582.

⁶ Prav tam, str. 579.

mirnemu zadržanju in hkrati grožnje z represalijami, ki so bile izdane med vojaškimi operacijami, tako niso imeli učinkov. Pronacistični pripadniki nemške manjšine so v nekaterih krajih na Štajerskem nedovoljeno kot samoiniciativne varnostne straže odvzeli prostost več desetinaam prebivalstva.⁷

Izničenje (slovenskega) naroda

Vsako od treh okupacijskih območij je vsaka od okupacijskih sil obravnavala po svojih državnih interesih: kar je mogoče najti skupnih točk, je bilo predvsem stremljenje vseh treh k podobnemu cilju, k hitri in celoviti vključitvi novih območij v državno ozemlje; pri tem je bilo tam bivajoče slovensko prebivalstvo bolj ovira kot vrednota. Cilj vsakega od treh okupatorjev je bila predvsem raznaroditev prebivalstva, da bi tako dosegli ideal nacionalne države. Kolikor je bil ta cilj postavljen časovno bolj zahtevno, toliko bolj so bili ukrepi za doseg tega cilja nasilni. Med ukrepi je bilo prisilno potujčenje prebivalstva na okupiranih oz. priključenih ozemljih, ki je v nemškem programu vključevalo tudi fizično odstranitev tretjine prebivalstva z okupiranega območja.

Okupirano ozemlje so upravljale najprej vojaške zasedbene oblasti, vendar le za kratek čas; na nemškem območju do 14. aprila, na italijanskem do 27. aprila in na madžarskem do 6. decembra 1941. Nadomestile so jih civilne okupacijske oblasti. Vzoredno je vsaka od treh okupantk izvajala tudi priprave na izvedbo daljnosežnih ukrepov za vključitev ozemlja v svoje državne teritorije.

Ravnanje nemške države z okupiranim območjem je bilo v naprej domišljeno z vključitvijo visoke stopnje represivnosti. V *novem redu* so bili Slovenci, ki jih je Nemčija vključila v svojo okupacijsko cono, obravnavani predvsem v optiki bodočega južnega obrobja rajha povečane Nemčije (Grossdeutschland). Aneksija območja civilne uprave, ki je bila predvidena v petih mesecih, naj bi vključevala le okoli 68 % tam navzočega prebivalstva, saj je okupacijska oblast pred seboj imela nalogo, da še pred aneksijo hitro izseli 220.000 do 260.000 prebivalcev – tistih, ki so bili za vnemčenje najbolj moteči ali nezmožni – na območja nemškega rajha na Poljskem, nato pa celo izven velikonemške države. Izpeljava te odstranitve nemškim »nacionalnopolitičnim« ciljem odvečnega prebivalstva z območja civilne uprave se je sicer do prvotno predvidenega roka ob problemih z izvedbo zmanjšala na desetino, se pa s tem njen namen ni spremenil, kot tudi ne s tem, da so večji del izgnanih (začasno) namestili na območju nemške države.⁸ Odstranitev prebivalstva z obmejnega območja v Posavju in Brežiškem kotu oktobra in novembra 1941 je zaradi nujne priselitve Kočevarjev zajela skoraj vse prebivalce, ki so bivali na skrajnem robu rajha v Posavju

⁷ Tone Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941-1945. Maribor 1968 (dalje Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika), str. 187; Tone Ferenc: Fašisti brez krinke : dokumenti 1941-1942. Maribor 1987 (dalje Ferenc, Fašisti brez krinke), dok. 1; Marjan Žnidarič: Do pekla in nazaj : nacistična okupacija in narodnoosvobodilni boj v Mariboru 1941-1945. Maribor 1997.

⁸ Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika, str. 239-289. 7500 jih je bilo poslanih v prvotno načrtovano Srbijo, 9800 v NDH.

in na Bizeljskem, namenjenih naselitvi nemškega prebivalstva.⁹ Okoli 17.000 ljudi je pred grozečim izgonom zbežalo v NDH in predvsem v Ljubljansko pokrajino. Nemški okupator je do konca leta 1941 odstranil z območja civilne uprave okoli 54.000 prebivalcev, kar je pomenilo 8 % tam živečega prebivalstva.¹⁰

Neposredna posledica priprav na aneksijo in postopnega uvajanja pravne ureditve rajha je bila popolna odstranitev upravnih in ostalih javnih podsistemov: zamenjava uprave, v kateri so na neodločujočih in administrativnih mestih sicer lahko sodelovali tudi državljani z državljanstvom na preklic. Šolski sistem ni le deloval zgolj v nemškem jeziku, ampak tudi v nacističnem vzgojnem modelu, prilagojenem za 'manjvredno' prebivalstvo; najprej so ukinili sodni sistem in nato postopoma uvajali svojega (civilni sodni sistem je bil uveden šele leta 1943, kazenski pa 1944), da so germanizirali območje in v njem živeče ljudi. Pomor 600 duševno zaostalih in onemoglih z območja civilne uprave pa je pomenil enega od najbolj tragičnih vidikov enotnega sistema s tistim, ki je veljal v rajhu.¹¹

Uvajanje novega reda je seglo tudi na civilnodružbeno področje. Obstoječa društva so bila sekvestrirana in več ali manj ukinjena. Politično življenje in delovanje je bilo popolnoma ukinjeno, politične stranke likvidirane in uvedeni le dve parapolitični organizaciji, Štajerska domovinska zveza in Koroška ljudska zveza, ki sta članstvo zbirali bolj z grožnjo kot s pridobivanjem ljudi. Člani edine politične stranke NSDAP pa so bili le polnopravni državljani z rdečo izkaznico in pripadniki priseljenih upravnih, vojaških in policijskih struktur.¹² Cerkveni organizaciji so bila odvzeta vsa javna pooblastila; okupacijske oblasti so izgnale tudi duhovnike in močno omejile možnost verske oskrbe in verskega življenja sploh.¹³

Decembra 1941 so nemške oblasti od aneksije območja civilne uprave začasno – za čas vojne – odstopile. Še leta 1942 so ob generalnem prestrukturiranju svojih načrtov območje civilne uprave uvrščali v okvir Generalplan Ost, torej v okvir načrtov za novo preureditev vzhodnih pokrajin po zmagi v vojni, ki je med tem postala svetovna.¹⁴ Od priprav za popolno aneksijo pa nemške oblasti niso odstopile – opredelile so se le za postopno uvajanje posameznih delov v rajhu veljavne pravne ureditve. Prebivalstvu so vsilile svoje državljanstvo, resda začasno in na preklic, a vendar državljanstvo tuje države. Ko so tako okupiranci postali nemški državljani, je

⁹ Prav tam, str. 290-332. 37.000 so jih izselili v taborišča Volksdeutsche Mittelstelle (Vomi) na ozemlje rajha.

¹⁰ Slovenska novejša zgodovina, str. 586-587.

¹¹ Tone Ferenc: Nacistična »evtanazija« v Sloveniji leta 1941. V: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1975, št. 1-2, str. 97-119.

¹² Boris Mlakar: Nasilje nemškega nacizma nad Slovenci. V: Totalitarizmi na Slovenskem v 20. stoletju : zbornik slovenskih prispevkov z javne tribune z naslovom Zločini totalitarnih režimov, ki je potekala 8. aprila 2008 v prostorih Evropske komisije v Bruslju. Ljubljana 2010, str. 115-126.

¹³ Miloš Ribač: Nacistični ukrepi zoper duhovščino lavantinske škofije 1941-1945. Maribor 1978; Tamara Griesser Pečar: Razdvojeni narod : Slovenija 1941-1945 : okupacija, kolaboracija, državljanska vojna, revolucija. Ljubljana 2007, str. 175-196.

¹⁴ Tone Ferenc: Vprašanje priključitve zaselenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu. V: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1974, št. 1-2, str. 209-248.

takoj marca (Spodnja Štajerska) oziroma julija 1942 (Gorenjska in Koroška), sledila uvedba vojaške obveznosti in služenja v nemški vojski.¹⁵

Madžarska se je ne glede na zgolj avtoritarno notranjo ureditev okupacijske ureditve območij, ki jih je dobila za svoje sodelovanje v osvojitvi Kraljevine Jugoslavije, nacionalnopolitičnih namenov obnovitve ogrskega obsega nacionalne države lotila bolj premišljeno in načrtno. Nova ozemlja je uvrstila v posebno enoto Južne pokrajine, ki jih je nekaj mesecev pripravljala za aneksijo. Priprave so tekle v starem ogrskem duhu, s pritiskanjem na prebivalstvo, da obnovi ogrsko tradicijo, s katero so vsa območja *Južnih pokrajin* živela vse do spremembe Ogrske v Madžarsko po koncu prve svetovne vojne. Seveda ni šlo za lepo preteklost, pač pa za vsiljevanje nekdanjega koncepta, ki so ga nacionalna gibanja in iskanje nacionalnih držav nekdanjih podrejenih Hrvatov, Slovakov, Romunov in tudi Slovencev že v desetletjih pred tem močno razmajali. Nastanek umetne vendske etnične skupine, uvedba madžarščine ob omejeni uporabi 'vendščine', vse to ne spremeni dejstva, da je bilo slovensko prebivalstvo kot nacionalna kategorija odpravljeno. Odpravljeno je bilo tudi vse, kar se je vezalo na slovensko osnovo, politično delovanje in društva, omejeno na režimske okvire. Uprava je že pred priključitvijo bila enaka madžarski, ki pa je delovala z nekaterimi omejitvami, izvirajočimi iz posebnega statusa *Južnih pokrajin*. Prebivalstvo, ki je bilo naseljeno na območje v jugoslovanski dobi (kolonisti), je bilo odstranjeno sredi leta 1942, začasno v posebno taborišče pri Sarvarju.¹⁶

Italijanski okupator je s pokrajino, ki jo je takoj poimenoval Provincia di Lubiana, dobil nepričakovano darilo. Pokrajina namreč ni spadala v prvi red tistih, za katere si je Italija do tedaj prizadevala – to je bila Dalmacija, ki je bila spričo dolgotrajnih nacionalnih aspiracij in dogajanja neposredno po koncu prve svetovne vojne neuresničena pridobitev, izvirajoča še iz Londonskega pakta leta 1915. Nepričakovana ozemeljske pridobitve se vidi tudi v tem, da je državno vodstvo zanj določilo res hiter postopek aneksije, da si to nemško nepričakovano darilo zagotovi še bolj zanesljivo. Aneksija, izpeljana v taki najhitrejši obliki, je res notranjepolitično začela veljati 3. maja 1941, toda na vsebinski ravni je bila še zelo dolgo nedokončana. Pokrajina ni bila niti upravno popolnoma integrirana v državo, niti niso bili integrirani njeni prebivalci, ki so tudi za Italijo še vedno imeli jugoslovansko državljanstvo. Uveden poseben status pokrajine, upoštevanje prebivalstva kot etnično Slovencev, omejena dvojezičnost, vse to je sicer prikrivalo to osnovno pravno stanje.¹⁷ O etnocidu v primeru Ljubljanske pokrajine ne moremo razpravljati, pa čeprav so si za italijanizacijo prebivalstva sicer mehko prizadevali, mnogo mehkeje, kot je (do) tedaj veljalo na Primorskem. Kljub temu se italijanska država ni soočila z vprašanjem, ali ima v novem redu na vzhodni meji zdaj dve okrepljeni manjšini, dve novi manjšini ali še

¹⁵ Marjan Žnidarič, Jože Dežman, Ludvik Puklavac: Nemška mobilizacija Slovencev v drugi svetovni vojni. Celje 2001, str. 38–81.

¹⁶ Metka Fujs: Madžarska vojaška in civilna uprava v Prekmurju v drugi svetovni vojni. V: Zbornik soboškega muzeja, 1990, št. 1, str. 89–100; Slavko Valenčič: Internacijsko taborišče Sárvár. Lendava 1992, str. 5–94.

¹⁷ Ferenc, Fašisti brez krinke, str. 8–10.

dodatno »drugorodno« prebivalstvo. Raje je obdržala pod nadzorom staro državno mejo, s čimer je simbolično izražala, da si na novo situacijo še ne more odgovoriti.

Upravno je bila izvedena polovična menjava; na odločujočih mestih je bila postavljena italijanska z zanesljivimi izvrševalci. Kljub temu pa je, izhajajoč iz osnovnih načel okupacije, a tudi *novega reda*, okupacijska oblast omejevala tudi vrsto dejavnosti civilne družbe. Dejavnosti političnih strank sicer ni izrecno prepovedala, jim pa tudi ni dovolila javnega nastopanja. Politično delovanje pokrajine po vzoru režima v državi se je na to šele pripravljalo, uvedli so nekaj parapolitičnih organizacij, vendar je Partito nazionale fascista ostal zaprt za prebivalce pokrajine in s tem omejen na manj kot 1500 članov iz vrst okupacijske uprave in vojske.¹⁸

Velika sprememba kurza okupacijske politike se je zgodila spomladi 1942. Po pritiskih vojske je 19. januarja 1942 dobila II. armada, ki je okupirala območje od Rakeka do Boke Kotorske, pooblastilo, da varuje in brani javni red in mir na svojem območju.¹⁹ Vojaško poveljstvo je zato uvedlo vrsto ukrepov, s katerimi je nameravalo sistematično izločiti pripadnike odporniškega gibanja: aretacije, množično preventivno interniranje, jemanje talcev, vojaške protipartizanske operacije. S to spremembo so se pojavile tudi zamisli o nasilni spremembi etnične sestave pokrajine. Vrh je ta proces dosegel z Mussolinijevo navedbo 31. julija 1942 v Gorici, da ne bi nasprotoval izselitvi dobršnega dela prebivalstva. Zamisel je nato bolj podrobno razdelal tudi visoki komisar Emilio Grazioli, ki pa je ugotovil, da ni realnih možnosti za njeno realizacijo. Tako so italijanske oblasti ostale le pri represiji, s katero naj bi zadržale odporniško gibanje.²⁰

Vzpostavitev »novega reda« na Slovenskem je potekala podobno kot skoraj povsod v Evropi – ob množični uporabi nasilja in represije. Mehkejši načini, ki bi predpostavljali upoštevanje ljudi na teh območjih kot posebnih faktorjev, niso bili uporabljeni. Okupacijske oblasti so se zanašale na svojo vojaško in kulturno premoč v prizadevanjih, da bi uveljavile absolutno prednost svojih nacionalno državnih interesov, ki so se križali s slovenskimi. Prebivalstvo in državne strukture, ki so si jih podredile, so bile zgolj dejstvo, ki ga je bilo treba vzeti v zakup, ker je pač obstajalo. Določeno razliko v obravnavi je mogoče opaziti zgolj v odnosu do lastnih manjšin na okupiranih območjih, a tudi te so se morale podrediti strateškemu interesu, ki so jih narekovali vladajoči režimi. Kočevarsko in drugo nemško prebivalstvo v Ljubljanski pokrajini je moralo pod velikim pritiskom prav tako v preselitev.²¹ Poleg tega je represivne metode in njihovo ostrino povečeval tudi časovni faktor; vsi so hoteli *novi red* uvesti čim

¹⁸ James H. Burgwyn: Imperij na Jadranu : Mussolinijevo osvajanje Jugoslavije : 1941-1943. Menceš 2009 (dalje Burgwyn, Imperij na Jadranu), str. 56–58; Ferenc, Fašisti brez krinke, str. 58–64.

¹⁹ Ferenc, Fašisti brez krinke, dok. 49, str. 256-258; Burgwyn, Imperij na Jadranu, str. 133–134, navaja, da je bil odlok za območje Dalmacije preklican po tednu dni in je obveljal le za Ljubljansko pokrajino.

²⁰ Gorazd Bajc: Zločini fašističnega režima na Slovenskem. V: Totalitarizmi na Slovenskem v 20. stoletju : zbornik slovenskih prispevkov z javne tribune z naslovom Zločini totalitarnih režimov, ki je potekala 8. aprila 2008 v prostorih Evropske komisije v Bruslju. Ljubljana 2010, str. 127-140.

²¹ Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika, str. 581-625.

prej, kar je vse dajalo še dodatno spodbudo in tudi opravičilo k uvajanju represivnih metod in reševanju problemov s pritiskom in nasiljem.

Represija kot metoda protiodporniškega boja

Številna dejanja odpora, ki je že bil posledica nastajanja odporniškega gibanja poleti 1941, so okupatorje presenetila očitno bolj zaradi dotedanjih ocen o slovenskem prebivalstvu kot pa kot pojav sam po sebi, saj odpor ni bil prvi na do tedaj okupiranih območjih. Vsaj italijanski okupator je pričakoval pojave jugoslovanskega odpora, a za odporniškimi gibanjem so stale nove sile, vezane na diabolizirane komuniste in širši levi protifašistični tabor.²² Odgovor je bil tudi zato zlahka radikalno nasilen. Nemški okupator se je tudi tu najhitreje odzval. Že prve odredbe nemške okupacijske oblasti s 14. aprila in 17. maja 1941 so predvidevale stroge ukrepe proti morebitnemu odporu.²³ S posebno uredbo je šef civilne uprave dr. Siegfried Uiberreither predpisal kazniva dejanja, ki so nastopila z narodnoosvobodilnim gibanjem, sklicujoč se na svoji omenjeni uredbi. Za večino deliktov je bila zagrožena smrtna kazen: udeležba na oboroženem sestanku, dajanje bivališča ali preskrbe, podpiranja, zveza s tolpmi, posedovanje orožja, sabotaza, uničevanje žetve. Najtežje kazni naj bi bilo deležno tudi neobveščanje oblasti o 'oboroženih tolpah', vrnitev na območje civilne uprave brez dovoljenja, prehod meje izven uradnega prehoda.²⁴

Uporniki so bili takoj prepoznani kot komunisti – ti so bili že prej, po napadu na Sovjetsko zvezo pa povsem določno, označeni kot državni sovražniki. Poudariti je treba, da je bil režim vsaj Nemčije in Italije že od začetka vojne, pa tudi prej, ne le totalitaren, pač pa po metodah udejanjenja totalitarizma tudi izrazito represiven, in to ne zgolj v okupiranih območjih in do tam živečega prebivalstva, pač pa tudi in že prej do prebivalstva lastnih držav.²⁵ Nemški okupator je tako že imel vzpostavljen in dobro delujoč represivni aparat velikega obsega, sestavljen iz policije (različnih vej policije) in vojske.²⁶ Ta aparat je bil že v aprilu 1941 vzpostavljen tudi na območju civilne uprave in je okupacijska oblast z njim lahko takoj posegla v uporniško dejavnost.

Dvomov o tem, kako reagirati, ni bilo; vrh civilne okupacijske oblasti se je s postopki za vzdrževanje reda zadolženih varnostnih in policijskih organov ne le strinjal,

²² Eva Mally: Slovenski odpor : Osvobodilna fronta slovenskega naroda od 1941-1945. Ljubljana 2011, str. 61-110; Vida Deželak-Barič: Komunistična partija Slovenije in revolucionarno gibanje 1941-1943. Ljubljana 2007, str. 52-78.

²³ Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in der Untersteiermark (dalje V-AB Untersteiermark), 15. 4. 1941, št. 1, Verordnung, 14. 4. 1941; Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung für die besetzten Gebiete Kärntens und Krains, 24. 4. 1941, št. 1, Verordnung betreffend die öffentliche Sicherheit in den besetzten Gebieten.

²⁴ V-AB Untersteiermark, 18. 8. 1941, Anordnung, 16. 8. 1941.

²⁵ K[arel] F[orte]/ Marko Selin: Nič več strogo zaupno : nacistične obveščevalne službe in njihova dejavnost pri nas, I. Ljubljana 1978 (dalje Forte, Nič več strogo zaupno), str. 109-187; Emilio Gentile: Fašizem : zgodovina in interpretacije. Ljubljana 2010.

²⁶ Martin Broszat: Der Staat Hitlers : Grundlegung und Entwicklung seiner inneren Verfassung. München 1969.

pač pa jih je aktivno spodbujal.²⁷ V skladu s kakovostjo in obsegom razpoložljivih podatkov so takoj začeli s policijsko akcijo: iskanjem odpornikov, ki so jih poskušali prijeti, da bi si zagotovili dopolnitev podatkov o odporniškem gibanju, in predvsem njegovih pripadnikov. Nato so jih v skladu z odredbami o izrednih ukrepih tudi po kratkem formalnem postopku, ki so ga izvajala ad hoc (policijska) sodišča (izredna kazenska zbornica na Gorenjskem avgusta 1941), usmrtili ali poslali v koncentracijska taborišča.²⁸ Vsekakor pa je sistem represivne postopke šele urejal; če je za odločitve o prvih usmrtitvah upornikov bil odgovoren šef civilne uprave, so naslednje prešle v pristojnost poveljnika varnostne policije in varnostne službe ali poveljnika policije v XVIII. vojaškem okrožju.²⁹

Vsekakor pa v represivnih metodah med okupatorji ni bilo velikih razlik. Ena od najbolj uporabljanih in delujočih metod je bila nagla in domačemu prebivalstvu javno sporočena usmrtitev zalotnih pri dejanjih. Represija je torej težila k radikalnim, udarnim ukrepom, ki naj bi prebivalstvo odvrnili od upornikov, zato tudi taka pozornost prav javnemu seznanjanju s skrajnimi represivnimi ukrepi.³⁰

Milejši, a širše uporabljan represivni ukrep je bila izolacija tistih, ki so bili potencialno ali ne dovolj razvidno pripadniki odporniškega gibanja. Zaporji so bili ob tem običajno le sredstvo za izpeljavo postopka do njegove končne postaje. Zato so bili tako rekoč vsi zapori preiskovalni, kraj selekcije aretiranih in na nemškem območju koncentracijska taborišča pa končna postaja. Sistem, ki je bil izdelan za vzdrževanje notranjega reda že pred vojno, je bil modificiran le toliko, da je lahko prevzel veliko večje število jetnikov, in hkrati, da jih je učinkovito nadziral.³¹ V koncentracijska taborišča je nacistični režim v skladu s svojo preventivno in kaznovalno politiko pošiljali manj obremenjene pripadnike odporniškega gibanja, sprva za omejen čas šestih mesecev. Vendar pa so jetniki ne glede na težo svojih dejanj v taboriščih že od 1942 ostajali za čas vojne, pa čeprav so njihov rok zadrževanja vedno znova podaljševali. V najbolj zaostrenem obdobju zatiranja odporniškega gibanja poleti in jeseni 1942 so v koncentracijska taborišča odvedli tudi družinske člane postreljenih odpornikov. Od leta 1944 dalje pa so v taborišča pošiljali tudi pripadnike partizanskih enot, kar je predstavljalo milejše ukrepe glede na dotedanje.³²

Sistem kazenske ali preventivne izolacije je bil v italijanskem in madžarskem represivnem sistemu stranski kaznovalni sistem, čeprav je po obsegu kmalu presegel

²⁷ Šef civilne uprave dr. Siegfried Uiberreither je celo sam v Krškem 29. 7. 1941 sodeloval pri zaslišanju upornikov in odločil o njihovi usmrtitvi naslednjega dne. Prim. Milan Ževart: Poslovilna pisma žrtev za svobodo. Maribor 1978 (dalje Ževart, Poslovilna pisma žrtev za svobodo), str. 9.

²⁸ Prav tam; Stane Šinkovec: Begunje. Nemška okupacija 1941-1945. Kranj 1995, str. 177-251; France Filipič: Slovenci v Mauthausnu. Ljubljana 1998.

²⁹ Forte, Nič več strogo zaupno, II. Ljubljana 1978, str. 116-120.

³⁰ Ževart, Poslovilna pisma žrtev za svobodo, str. 13.

³¹ Damijan Guštin: Za zapahi : prebivalstvo Slovenije v okupatorjevih zaporih 1941-1945. Ljubljana 2006 (dalje Guštin, Za zapahi), str. 117-234.

³² Tone Ferenc: Okupatorjevo nasilje. V: Tone Ferenc: Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno, 3. Nasilje in izkoriščanje gmotnih sil za potrebe okupatorskih držav. Ljubljana 2009 (dalje Ferenc, Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno, 3), str. 13.

tistega še vedno glavnega – zaporniški sistem. Tega so polnila vojaška, civilna in posebna sodišča, na Madžarskem vojaška in civilna, v Nemčiji prav tako civilna in vojaška. Ob takem razvoju je zaporniški sistem izgubil svojo glavno funkcijo nadzora in kaznovanja običajnega kriminala; zločinci so postali manjšinski del zaporniške populacije.³³

Italijanska represivna politika je bila nekoliko drugačna. Pojav odpora je časovno sovpadel z urejanjem statusa nove province. Panično streljanje v množico aprila 1941 v Trebnjem je bilo kmalu pozabljeno. Zdelo se je, da bo mogoče doseči neko sodelovanje tistih, ki so veljali za predstavnike prebivalstva: skupine politikov in zastopnikov ustanov.³⁴ Policijski organi so se sprva mnogo bolj kot z novim uporništvom ukvarjali z osebami, ki so izvirale iz preganjanja antifašizma na Primorskem, zlasti seveda TIGR-a, saj je sočasno potekala velika policijska akcija proti pripadnikom omenjene antifašistične organizacije na Primorskem, ki je dajala oblastem vtis, da so uspeli prodreti v njen center.³⁵ Na pojav odpora je okupacijska oblast reagirala sprva relativno zadržano, vendar pa je poskušala odstraniti že prve pojave odpora. Množične aretacije brez resnega preiskovalnega dela na terenu so bile glavno sredstvo za obvladovanje prebivalstva. Po hitrem postopku so uvedli tudi policijsko odstranjevanje varnostno problematičnih ljudi iz pokrajine, policijsko konfinacijo.³⁶ Opozorila, pritiski na javne pomembne osebe, ki naj obsodijo ali zavrejo odporništvu, so še bili dejavnik ravnanja z odporom. Jeseni pa je bilo drugače. Visoki komisar je s pristankom osrednjih oblasti ali brez le-teh odločil, da mora radikalno, demonstrativno nastopiti proti odporniškem gibanju, ki je poleg propagandnih že nakazovalo tudi trše, oborožene akcije. 11. septembra 1941 je izdal uredbo o uvedbi izrednega sodišča, ki se je deloma zgledovala po vlogi sodišča za zaščito države.³⁷

Sodišče je dejansko stopilo v akcijo in tri odporneke obsodilo po naglem postopku na smrt, a jih je visoki komisar takoj pomilostil na 30 let zapora, torej je še vedno dopuščal nekaj manevrskega prostora za politično rešitev.³⁸ Nato je represija nad pripadniki odporniškega gibanja dobila obliko sodnega postopanja, povezanega

³³ Guštin, *Za zapahi*, str. 169-170; Tone Ferenc: *Sodstvo pod okupacijo 1941–1945*. V: *Pravo, zgodovina, arhivi*, 1. *Prispevki za zgodovino pravosodja*. Ljubljana 2000, str. 199-232 (dalje Ferenc, *Sodstvo pod okupacijo*); Cesare Ross: *Il Tribunale Speciale : storia documentata*. Milano 1952; *Tribunale Speciale per la difesa dello Stato*. Roma 1980; Hans Wüllenweber: *Sondergerichte im Dritten Reich : vergessene Verbrechen der Justiz*. Frankfurt am Main 1990.

³⁴ Ferenc, *Fašisti brez krinke*, str. 42-46; Tone Ferenc: »Gospod Visoki Komisar pravi ...« : *sovjet za Ljubljansko pokrajino : dokumenti = consulta per la Provincia di Lubiana : documenti*. Ljubljana 2001.

³⁵ Milica Kacin Wohinz: *Ob tridesetletnici drugega tržaškega procesa*. V: *Borec*, 1971, št. 12, str. 721-739.

³⁶ Tone Ferenc: *Rab - Arbe - Arbissima : konfinacije, racije in internacije v Ljubljanski pokrajini : 1941-1943 : dokumenti*. Ljubljana 2000, str. 123-166.

³⁷ Službeni list za Ljubljansko pokrajino, 13. 9. 1941, 74/446, *Ukrepi za zaščito javnega reda*; Ferenc, *Sodstvo pod okupacijo*, str. 199-232.

³⁸ Ferenc, *Fašisti brez krinke*, str. 56. K pomilostitvi je prispevala tudi nova kazenska ureditev, v kateri je postalo izredno sodišče odvečno.

z vojaškimi kazenskimi določili za čas vojnega stanja. Vojaškemu sodstvu je bilo od novembra 1941 prepuščeno, da ohrani legitimiteto kazenskega postopanja s pravno kvalifikacijo odporniških enot kot združevanja v bande, torej v hudodelske tolpe. Vojaško vojno sodišče II. armade v Ljubljani je nato izvajalo ves tisti del represije, ki jo je okupator prevedel v postopanje v skladu z zakonom za vojno stanje, ki je izrecno veljalo tudi na območju province. Vse zajete in aretirane pripadnike odporniškega gibanja, proti katerim je policija zbrala dovolj dokazov, je obravnavalo vojaško vojno sodišče; to je kljub izrednim razmeram in vojnemu stanju sodne postopke vodilo ob spoštovanju vsaj osnovnih formalnih postopkov; posledica tega so bili sodni zaostanki in ob prekinitvi dela sodišča septembra 1943 več tisoč nerešenih zadev.³⁹

Drugi del protiuporniške represije v Ljubljanski pokrajini se je odvijal v sivem polju, kjer sta bila konkretno ukrepanje in njegova ostrina odvisna od odločujoče osebe in konkretnih okoliščin. Gre za 'maščevalne' akcije, na drugi strani pa za ravnanje z ujetimi odporniki. 12. maja 1942 je skupina vojakov, razburjena in jezna zaradi svojih mrtvih sotovarišev, v Srednji vasi pri Dobrovi zajela 14 domačinov in jih postrelila. Interna preiskava dogodka je pokazala, da je šlo za samovoljno dejanje. Še bolj znana je podobna maščevalna akcija, ki jo je vodil kar predstavnik oblasti, v kateri so aprila 1942 v brkinskih vaseh pobili 28 ljudi, septembra 1942 pa požgali vas Ustje, povod pa je bil razen tega insceniran.⁴⁰ Ker so vojaške in civilne oblasti do takih akcij imele sicer ne odobravajoč, a toleranten odnos, so se lahko ponavljali tudi v poznejših letih, npr. ob požigu Srednje Radovne ali Orehovice pri Izlakah.⁴¹

Načelno stališče do ujetih banditov je poveljnikom na terenu ali celo vojakom dajalo proste roke, da so jih pobili takoj, med akcijo, ob dodatnem trpinčenju, ali predali vojaškim karabinjerjem. Veliko takih primerov seveda nima prič ne dokumentov, razen preprostega zapisa "passato per le armi" v katerem od vojaških poročil. Tonetu Ferencu je uspelo poimensko identificirati za čas med veliko italijansko ofenzivo poleti 1942 okoli 1130 pobitih partizanov in civilnih prebivalcev.⁴² Sistemska navodila za izvajanje vojaških operacij proti odporniškemu gibanju okrožnica 3C in *Ukaz 7000* so vključevala tudi nastopanje proti civilnemu prebivalstvu, ki je živelo na območju vojaških akcij in operacij. Za tam zalotene moške je v načelu veljalo, da so potencialni odporniki in so z njimi tudi tako ravnali.⁴³ Osredotočen vrh nasilja je potekal v obdobju od poletja do konca jeseni 1942. Povzročilo ga je soočenje dveh trendov, prepričanje okupacijskih oblasti, da je mogoče odporniško gibanje zatreti z nasiljem ter tako popraviti svoje napake in svoj položaj; ter razmah odporniškega

³⁹ Ferenc, *Sodstvo med okupacijo*, str. 199-232; Guštin, *Za zapahi*, str. 141-142.

⁴⁰ Tone Ferenc: »Kazenska akcija se je izrodila v vandalizem in ropanje« : italijanski viri o požigu Ustja pri Vipavi. V: Borec, 1977, št. 12, str. 249-256; Tone Ferenc: *Usmrtitve Slovencev pod italijansko okupacijo v Ljubljanski pokrajini* (dalje Ferenc, *Umestitev Slovencev*). V: Tone Ferenc: *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno*, 3, str. 203.

⁴¹ Tone Ferenc: *Komandant z železno roko : pokol na Orehovici pri Izlakah*. V: Borec, 1977, št. 3, str. 345-360.

⁴² Ferenc: *Usmrtitve Slovencev*, str. 202-208.

⁴³ Burgwyn, *Imperij na Jadranu*, str. 147-151.

gibanja tako v njegovi politični kot oboroženi komponenti. Vojaške oblasti so v represivnih metodah nastopile mnogo bolj nerodno, togo. Vojska za tako selektivno preventivno delovanje ni bila usposobljena. Dovolj je le pogledati nekaj določb v sistemiziranem načrtu ukrepov zoper odporniško gibanje v okrožnici 3C. Temeljno izhodišče je bilo v skoraj popolnem izenačenju prebivalstva na območju pod nadzorom partizanov s partizani samimi, ne da bi bilo prebivalstvo s tem kakor koli prej javno seznanjeno. Tako ni bilo mogoče ljudi ločiti na dejanska odporniška jedra in maso, so pa zaradi okoliščin skupnega bivanja dobivali podporo v obliki hrane ali kako drugače. Hkrati je okrožnica 3C dala srednjemu oficirskemu kadru jasna navodila, to pa je imelo za posledico tudi široko razprostranjenost nasilja, njegovo uravnavanje glede na situacijo. Del vojakov in oficirjev intimno ni čutil potrebe, da bi svojo vojaško kariero dopolnil tudi z "umazano vojno", kar je za protiuoporniški boj tako rekoč pravilo. Gotovo je tudi to vplivalo na učinkovitost velikega vojaškega pohoda proti partizanski vojski, ki je trajal od julija do novembra 1942. Kljub ogromni vojaški premoči tako v moštvu kot oborožitvi, se je vojska na vztrajanje poveljujočih osredotočila na boj s tistimi, ki se ji niso mogli izogniti, to pa je bilo podeželsko prebivalstvo. Velik del žrtev, okoli 1130 pobitih, gre na rovaš civilistov, deloma sicer pripadnikov politične odporniške organizacije. Prav tako je bilo uvedeno načrtno uničevanje njihove lastnine, saj so požgali okoli 250 vasi in zaselkov. Tako je civilno prebivalstvo, ki je manj sodelovalo v odporu, prejelo glavni udarec italijanske vojske. Del prebivalstva se je namreč iz strahu umaknil v zasebnost, postal pasiven, del pa je celo bil pripravljen ali prisiljen prevzeti orožje iz italijanskih rok, da bi nadaljeval protipartizanski boj, v katerem je odpovedala italijanska vojska. To je z vidika dosežkov, ki jih je vojaško vodstvo najavilo in uspelo doseči, tudi edini uspeh. Vendar pa to hkrati označuje tudi poraz dotedanje italijanske okupacijske politike, tj. odpoved uničenju partizanstva za ceno njegovega omejevanja. Simbolično se je to pokazalo tudi z zamenjavo ključnih vodilnih mož vojaškega in civilnega dela okupacijske oblasti, Robottija in Graziolija.

Tudi **madžarska oblast** je reagirala podobno – z odlokom št. 2770 je 10. aprila 1941 razširila obseg kaznivih dejanj, ki jih sodijo nagla vojaška sodišča, na sabotaže, dejanja, naperjena proti interesom vojske, hujskanje k oviranju in onemogočanju za vojsko pomembnih dejanj, neposlušnost vojaškim oblastem, napade na vojaške poveljnike in voditelje, težje telesne poškodbe, tatvine v času zatemnitve. 30. junija je z odlokom št. 4870 pristojnost vojaških sodišč razširila še na žalitev veličanstva, izdajo, upor, pripadnost organizacijam s takimi nameni, uboj in umor z ognjenim orožjem ali eksplozivom ter pripadnost organizacijam s takimi nameni, oboroženo nasilje proti organom oblasti, sabotaže, nevarne za interese obrambe države.⁴⁴ Na tej pravni osnovi je nato senat naglega vojaškega sodišča jeseni 1941 v več zasedanjih od Novega Sada do Murske Sobote sodil zajetim pripadnikom narodnoosvobodilnega gibanja.

⁴⁴ Josip Mirnić: Sistem prekog suđenja na mađarskoj okupacionoj teritoriji 1941. V: Vojvodina 1941 : radovi i diskusije sa skupa istoričara u Subotici 9. in 10. decembra 1966. god. Novi Sad 1967, str. 63, 66.

Represija in podpora domačih sil v protiodporniškem delovanju

Ne glede na protislovensko usmeritev vseh treh okupatorjev pa je bila njihova želja po izkoriščanju in celo kompromitaciji domačega prebivalstva v protiodporniškem delovanju močnejša od načelnega odklanjanja upoštevanja slovenskega prebivalstva kot nacionalne in posledično tudi državne enote. Nemški okupator je vključil v protiodporniško delovanje že kmalu po pojavu odporiških enot tudi paravojaško organizacijo Wehrmannschaft der STHB (in podobno organizacijo, vendar z manjšim uspehom, na Gorenjskem), v katero se je formalno prostovoljno, dejansko pa prisilno vključila velika večina moških prebivalcev. S tem je povzročil tudi prve dileme številnim Slovincem, ki nemškega protislovenskega etnocidnega nasilja niso sprejemali, pač pa so mu (vsaj pasivno) nasprotovali.⁴⁵

Še jasneje vidno je bilo vključevanje domačih sil v vzdrževanje novega reda na italijanskem okupacijskem območju. Italijanske zasedbene sile so domače enote najprej uporabile na območju dalmatinskega zaledja (tam je šlo za četnike). Šele avgusta 1942 je poveljujoči general Mario Robotti enak ukrep dovolil za območje Ljubljanske pokrajine.⁴⁶ V enote Prostovoljne protikomunistične milice je uvrstil prve samostojno nastale Vaške straže oziroma 'Štajerski bataljon', ki so se izoblikovali nekaj tednov prej. Tok medsebojne napetosti med Osvobodilno fronto in protikomunističnim in hkrati protiodporniškim taborom, ki so ga obvladovale glavne meščanske politične elite in desničarske skupine, je do tedaj že privedel do medsebojnega nasilja, vključujoč tudi uboje več stotin tistih, ki so jih presojali kot nasprotnike narodnoosvobodilnega gibanja v Ljubljani in na podeželju ljubljanske pokrajine.⁴⁷ Prav okupatorjeva represija je bila hkrati ena od točk, ki je polarizacijo med Osvobodilno fronto in protikomunističnim taborom močno pospeševala. Radikalno ukrepanje okupatorjev proti odpornikom je namreč odpiralo temeljno vprašanje, glede katerega niti v enem trenutku oba tabora nista soglašala, namreč o vprašanju intenzivnosti odpora in o njegovih oblikah. Narodnoosvobodilno gibanje se je zavzemalo za takojšen in radikalen tudi oborožen odpor okupacijski oblasti, protikomunistični tabor za čakanje (na ugoden trenutek) in taktično prilagajanje okupaciji. Če se je narodnoosvobodilni boj v svoji strategiji oziral na represijo in žrtve predvsem kot na neizogibno dejstvo, ki ga je treba politično nevtralizirati in propagandno izkoristiti, pa je bila represija za protikomunistični tabor točka, s katero so odrekli odporu upravičenost, Osvobodilni fronti pa razsodnost, in jima naprtili odgovornost za žrtve.⁴⁸ Spomladi 1942 je

⁴⁵ Tone Ferenc: Wehrmannschaft v boju proti narodnoosvobodilni vojski na Štajerskem. V: Letopis Muzeja narodne osvoboditve LRS v Ljubljani, 1958, str. 81-156.

⁴⁶ Burgwyn, Imperij na Jadranu, str. 121-122.

⁴⁷ Tone Ferenc: Ljudska oblast na Slovenskem 1941-1945, 1 : Država v državi. Ljubljana 1985 (dalje Ferenc, Ljudska oblast, 1), str. 337-385.

⁴⁸ Damijan Guštin: Žrtve kot objekt in subjekt vojne : (slovenski tisk o žrtvah v letih 1941-1945). V: Žrtve druge svetovne vojne na Slovenskem : okrogla miza, Grad Snežnik, 21. maja 1996. Ljubljana 1997, str. 35-46; prim. Lojze Ude: Moje mnenje o položaju : članki in pisma 1941-1944. Ljubljana

ob tem nasprotje med obema taboroma privedlo do množične represije odporiške strani, ki ji je notranji vzgon dajalo razumevanje sebe kot edinega pravega upornika in (revolucionarno) poslanstvo.⁴⁹ Prepoved organiziranja vojaških enot izven partizanskih, obračun s prvimi pripadniki Mihailovičeve vojske poleti 1942, poskusi izločitve iz boja prvih kolaborantskih enot jeseni 1942, vse to je vodilo k uporabi represije tudi na drugi strani. Zaradi bližine, medsebojnega poznavanja, sentimentov, ki so obremenjevali medsebojni odnos, je to nasilje lahko dobivalo nove oblike in razsežnosti. Pri tem koncept interpretacije dogajanja kot 'revolucionarnega nasilja' ne razrešuje dileme resničnih motivov nasilja. In s prenašanjem poudarka na revolucionarno ne pojasnjuje dovolj vzrokov zanj, kar bi prispevalo k boljšemu historičnemu razumevanju zapletenih in hkrati raznolikih relacij tako na medosebni ravni, kot razmerij med posameznimi (političnimi) skupinami.⁵⁰

Enote protikomunističnega tabora v okviru pomožnih italijanskih enot so povzročile vsaj dvoje; dotedanji nakazujoči se začetek državljanske vojne se je nadgradil s hkratno kolaboracijo šibkejši strani z okupatorjem, torej v vsaj nekakšno pristajanje na okupacijski program *novega reda*, pa čeprav so voditelji protikomunističnega tabora zasebno poudarjali, da se bojujejo enote njihovih organizacij (znotraj Vaških straž / MVAC so še vedno obstajale ilegalne trojke Slovenske legije) zoper partizanske enote in ne koalicijo Združenih narodov, katere ustanovni član je bila tudi Kraljevina Jugoslavija po svoji vladi v Londonu. Po drugi strani pa se je za odporiško gibanje situacija razčistila, saj sta spet obstajali le dve sili. V sozvočju z nekaterimi pričakovani vodstva KPS glede koristi za narodnoosvobodilno gibanje so dejansko jeseni 1942 poskušali osredotočiti vojaško akcijo na MVAC, vendar ne s prevelikim uspehom.⁵¹ Nasilje kot sredstvo protiuporniškega bojevanja je s tem sicer izgubilo del populacije, na katero je bilo usmerjeno, dobilo pa je dodatno spodbudo in možnosti, saj se je lahko razširilo tudi tam in tako, kot ga okupacijske policijske in vojaške sile niso bile sposobne. Protipartizanske sile kljub hitri številčni rasti dejansko niso bile vojaško pomemben dejavnik niti v osrednji Ljubljanski pokrajini. Nasilna dejanja, v katerih so te aktivno ali pasivno sodelovale, pa so bila hkrati vedno dojeta, tudi če so bila vpeta v izrecne okupatorjeve ukaze, kot da so jih storile iz svoje pobude, iz svojega sovraštva do prebivalstva oziroma pripadnikov odporiškega gibanja.

Kolaborantske enote so represijo izvajale v okviru protiuporniške politike najprej italijanskega in nato nemškega okupatorja. Ne poznamo primerov, da bi se enote ali njihovi neposredni ali posredni poveljniki upirali izvajati represivna dejanja, ki so jim bila naročena ali ki so jim bili priča. Represijo zoper odporiško gibanje so

1994.

⁴⁹ Prim. Ferenc, Ljudska oblast, 1, str. 349-367; Vida Deželak Barič: 97.457 – doslej najbolj zanesljivo in natančno število žrtev druge svetovne vojne. V: Dnevnik, 12. 6. 2012, str. 2.

⁵⁰ Prim. Damjan Hančič: Revolucionarno nasilje na vzhodnem Gorenjskem 1941-1945. Ljubljana 2011; Renato Podbersič: Revolucionarno nasilje na Primorskem : Goriška in Vipavska : 1941-1945. Ljubljana 2012.

⁵¹ Dokumenti ljudske revolucije, knj. 2. April 1942 - julij 1942. Ljubljana 1964, dok. 98, str. 267; Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941-1945. Ljubljana 1976, str. 338-341, 347-352.

kritizirali predvsem z vidika, da je neučinkovita, usmerjena proti napačnim ljudem, in da kot taka povzroča še večji odklon ljudi k odporiškem gibanju. Nasprotno pa so marsikdaj represijo kot metodo še razširili; npr. Mestna varnostna straža v Ljubljani spomladi 1943, v kateri je policijska skupina – ki je bila po osebni sestavi podobna poznejšemu Političnemu oddelku uprave policije v Ljubljani – svoje pravkar pridobljeno policijsko pooblastilo uporabila tako široko, da je bila italijanska oblast končno prisiljena svoja pooblastila preklicati, res da ne zato, ker bi menila, da je represija preostra, pač pa zaradi politične škode, ki jo je zaradi takega delovanja Mestne varnostne straže okupacijska oblast očitno čutila.⁵²

Po nemški okupaciji Ljubljanske pokrajine in Julijske krajine septembra 1943 je nemška zasedbena oblast ponovila enak vzorec. V svojo službo je sprejela ponujeni ostanek MVAC oziroma Slovenske narodne vojske in se lotila ambicioznejše tudi oblikovanja kolaborantske formacije Slovenske domobranske legije oziroma Slovenskega domobranstva. To se je z več ukrepi obvezne mobilizacije, vojaškim urjenjem in boljše oborožitvijo razvilo v upoštevanja vredno protipartizansko silo. Še vedno pa je ohranila isti cilj, z nasiljem odstraniti oziroma omejiti odporiško gibanje, ki je med tem razvilo upoštevanja vredno vojaško moč. Na osnovi sodelovanja v nasilju je bila protikomunističnemu taboru priznana relativna samostojnost in tudi sproščeno dotedanje radikalno zanikanje slovenske politične subjektivitete, saj so v zelo nedorečenih oblikah dopuščali, da bi bilo mogoče osnovati neko avtonomno pozicijo osrednjega slovenskega območja nekdanje Kranjske. V nasilje za ohranjanje nemškega *novega reda* pa so bile vključene ne le vojaške enote, ampak tudi policijske formacije. V Ljubljanski pokrajini so dovolili oblikovanje iz domačih sil obstoječe Uprave policije, ki je bila najbolj izpostavljeni del za protiuporliško delovanje. Prav ta je ob nadzoru in pomoči Gestapa in štaba za boj proti bandam vodila vsaj v Ljubljani in ostalih večjih središčih represijo zoper odporiško gibanje z metodami, ki se niso razlikovale od metod njihovega nemškega nadzornika, a hkrati z večjo učinkovitostjo, ki jo je dajalo boljše poznavanje razmer in ljudi. Izmed aretiranih so še vedno izbirali tiste, ki so jih najbolj obremenjene usmrtili nemške oblasti, ostale so pošiljali v nemška koncentracijska taborišča. Manj obremenjene so od jeseni 1944 izganjali na po narodnoosvobodilnem gibanju nadzorovana območja.⁵³ Hkrati pa so se kot izvrševalci in celo avtonomni naročniki represije pojavili novi dejavniki, predvsem parapolijske sile, kot je bila 'črna roka', ki so se v protiodporiškem delovanju izognile vsakemu legalnemu postopku in so pobijale domnevne pristaše odporiškega gibanja povsem samovoljno. Vlogo parapolijskih sil so v represiji marsikje na podeželju opravljale posebne enote domobranstva.⁵⁴

⁵² Franček Saje: Belogardizem. Ljubljana 1952, str. 483-493.

⁵³ Boris Mlakar: Slovensko domobranstvo : 1943-1945 : ustanovitev, organizacija, idejno ozadje. Ljubljana 2003; Silvo Grgič: Zločini okupatorjevih sodelavcev, knj. 1-3. Ljubljana 1995, 1997, 2002.

⁵⁴ Jože Vidic: Po sledovih črne roke. Ljubljana 1975; Štefanija Ravnikar-Podbevšek: Sv. Urh. Kronika dogodkov iz narodnoosvobodilne vojne. Ljubljana 1978.

Sklep

Vojna kot obdobje nasilja, ki se sicer poskuša kanalizirati v sprejemljive oblike vsaj z omejitvami, ki jih je prinašalo težko oblikovano pravo vojnih spopadov in humanitarno pravo, je bila tudi v primeru nasilja nad Slovenci v času druge svetovne vojne pravi sprožilec in hkrati tista podstat, na kateri se je nasilje razraslo še v drugih smereh, ki same niso bile nujno povezane z vojno. Dvoma o primarni vzročnosti vojnega nasilja vsekakor ne more biti; na eni strani je vojna omogočila uporabo nasilja v najrazličnejših oblikah za doseg vojnih ciljev na taktični in strateški ravni, v vojni je razpadel pravni sistem, ki je do tedaj temeljil na državnem monopolu nad nasiljem, s tem pa je odprl območje za spopade med skupinami civilne družbe, saj je avtoriteta oblasti močno upadla. Pomembna značilnost obravnavanega nasilja je, da je po svoji obliki v veliki meri institucionalno in organizirano, represija državnih organov, policije in vojske, kar velja tudi za nasilje odporiškega gibanja. Nasilje med prebivalci v civilni družbi je dobilo širše razsežnosti šele, ko je italijanski okupacijski oblasti uspelo vzpostaviti mrežo dela civilnega prebivalstva, ki se je pod njeno zaščito bilo sposobno in pripravljeno spopasti s svojimi sorojaki v odporu.

Upor okupacijski oblasti v drugi svetovni vojni je sprejela nasprotna vojaško-politična zveza kot pozitivno dejstvo in – tudi v jugoslovanskem primeru – za legitimnega zaveznika v boju, še posebej zaradi hudih kršitev vojnega in humanitarnega prava sil Osi, a tudi zaradi ideološko-politične dimenzije vojne, saj je šlo tudi za spopad totalitarizma, novega reda v Evropi, z demokratičnim sistemom. To temeljno svetovno razmerje je vplivalo tudi na pozicije odporiškega gibanja in okupacijskih sil, na merila, po katerih se je nasilje ene in druge strani, udeležene v boju, zaznavalo, presoјalo in sankcioniralo. Poznejši strokovni in pravni ter politični vidiki te osnovne slike ne morejo povsem spremeniti.

Damijan Guštin

“THERE'S NOT ENOUGH KILLING”: THE ROLE OF REPRESSION IN INTRODUCING AND MAINTAINING THE “NEW ORDER” DURING THE OCCUPATION OF SLOVENIA 1941-1945

S u m m a r y

When during the short military campaign in April 1941 the invaders occupied the Kingdom of Yugoslavia – a state where the majority of Slovenians lived – the war violence and repression in Europe was already a widespread fact. Violence in its many forms was an integral part of military operations, while repression was the main means of maintaining the occupation regimes in the area from France to Poland and Greece.

However, the intentions of the occupiers with regard to the Slovenian population (and territory) were even more specific and far-reaching, the annexations already outlining the post-war system in Europe and paving the way for its smooth implementation. The systematic repression of this sort includes deportation of the population, denationalisation as the most evident measure of the ethnic destruction of the Slovenian nation and its transformation into an ethnic minority, confiscation and economic

expropriation, integration into the war efforts of the occupying countries, abolishment of the local administrative and political structures, and later also forced citizenship of the occupying states and forced mobilisation into the German and Hungarian armies. When in the summer of 1941 the resistance movement was established, it was at least partly based precisely on the active and immediate resistance against this sort of violence.

Repression was central to the counter insurgency activities of the occupiers. The methods of repression intended to suppress or at least hinder the spreading of the resistance movement were practiced in very severe forms, from mass arrests, preventive and punitive internments, deportations into the concentration camps, mass executions of the members and supporters of the resistance by means of (quasi) judicial proceedings, as well as raw police and military violence against the population. Repression blended with warfare, which took place almost without any restrictions set out by the military and humanitarian law.

Involving a segment of the population in the counter insurgency activities resulted in the repression gaining new dimensions, since this strengthened the opposition to the resistance movement. The inclusion of the level of the civil war in the wartime violence, including interpersonal violence, even strengthened and enhanced the forms of repression carried out by both sides involved in the conflict.

The extremely complex causes and reasons for violence resulted in a high mortality rate among the population (6.5 % of the population, or every fifteenth person), as well as in severe material and psychological damage suffered by the majority of the surviving Slovenian population.